

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ІНСТИТУТ ЖУРНАЛІСТИКИ

На правах рукопису

Павлюк Ігор Зиновійович

**МИТЕЦЬ — ВЛАДА — ПРЕСА:
ІСТОРИКО-ТИПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ**

10.01.08 — журналістика

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ — 1996

АВ 34.548

ЛНБ України ім. В. Стефаника

Роботу виконано на кафедрі української мови
Львівського національного університету ім. І. Франка

00479365 (Y)

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Здоровега Володимир Йосипович

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Шкляр Володимир Іванович

кандидат філологічних наук,
старший викладач
Бедрик Юрій Іванович

Провідна організація: Українська академія друкарства

Захист відбудеться " 16 " травня 1996 р. о 14 год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01.01.08. при Київському університеті ім. Тараса Шевченка за адресою: 252119, м. Київ, вул. Мельникова, 36/1, Інститут журналістики

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Київського університету ім. Тараса Шевченка

Автореферат розісланий " 11 " квітня 1996 р.

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Вчений секретар
Спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук,
професор

[Signature]
Олійник В. П.

AB - 34.548

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Зміни, що відбувалися, відбуваються і будуть відбуватися у суспільствах за період фіксованої історії людства, охоплюють чотири основні форми-сфери проявів його буття: *духовну, політичну, економічну та інформаційну* (об'єднаємо ці складники поняттям *Квадрат Влади*). Кожна з них має свої доктрини, знаки соціальності, детермінується безкінечністю конститутивних елементів, стосунки між якими у свою чергу визначають як самостан сфер, так і стан суспільної системи, людської спільності загалом.

У період трансформації деформованих систем режим їх функціонування перебуває у межовому, критично нежиттєвому, непередбачуваному стані в цілому. Але парадоксальним ефектом соціально складних обставин стає піднесення духовного життя: часи "зламів суспільної симетрії", становлення нових суспільних Систем породжують численні, яскраві і різноманітні явища на межі політичної та культурної сфер.

У точках системної біфуркації (роздвоєності) духовних, політичних та економічних цінностей на "старі" й "нові", період пошуків орієнтирів важливо дослідити (щоби спрогнозувати) характер стосунків між соціальними інститутами, протиріччя між якими, за свідченням історії, найбільш полюсні, а самі вони (інститути) достатньо первинні для функціонування системи загалом. Це, на наш погляд, — *мистецтво, політична влада, засоби масової інформації*. Особистісно-представницький аспект цих стосунків має форму: *митець — влада — преса (Трикутник Сили — визначення дисертанта)*.

Вибір саме цих суб'єктів-об'єктів нашого дослідження, де *Митець — письменник, Влада — політик, Преса — газети, журнали, альманахи*, обумовлений текстологічно-дискурсивним (фіксованим) проявом їх діяльності, що дає змогу ретроспективно-прогностичного аналізу.

У період загальносвітової квазікомунікації характер стосунків Митця і Влади важливо вивчати у взаємозв'язку як із конкретними умовами формування української державності, так і в контексті проблем входження у нову інтегральну якість інших республік колишньої імперії, а ще ширше — на фоні новітніх культурологічних теорій, загальносвітової перспективи людської духовності.

Гасла доби соцреалізму про літературу як “коліщатко і гвинтик” були бадьоро-впевненими, але неадекватними суті художньої творчості; західні теорії “смерті культури”, “дегуманізації мистецтва” малюють перед сьогоднішнім інтелектуалом картини психологічно чесні, але песимістичні. Констатація кризових явищ спонукає філософів-культурологів до пошуку виходу із цивілізаційних глухих кутів. Єдиний спосіб це робити — аналізувати пройдений раніше шлях. В українському варіанті це означає розгляд загальнолюдських гуманітарних проблем через призму негативного досвіду тоталітаризму й бездержавності.

Митець, мистецтво мають право на різний політичний статус: від аполітичності до політизованості. Але практично у людства завжди було стільки невирішених питань, недовершених процесів, що мистецтво не могло втримати у собі, “для себе” думки та емоції: впливало на громадську думку, своєю увагою до проблем Влади перетворювалось у форму політологічного аналізу. Українське національне відродження кінця 80-х рр. починалося за класичним сценарієм: при величезній активізації друкованих органів, зростанні ролі митців як громадських діячів. Ці явища ще не стали політологічно осмисленими, дослідженими під кутом зору стосунків політиків і політики із мистецько-духовною сферою життя. На часі створення саме таких підрозділів політологічної теорії і теорії публіцистики.

Розширення наукових студій, об'єктами яких є Митець і Влада, дозволить сучасній Пресі, для якої найважливіше мати і формувати думку з усіх актуальних питань суспільного життя, впевненіше орієнтуватися у мистецькій стихії України і світу кінця ХХ століття.

Об'єктом дослідження є симптоматичні відносини представників мистецьких, політичних та інформаційних інституцій класичного минулого, загальносвітової та української сучасності. При цьому розглядаються мистецько-владні стосунки за матеріалами української та російської преси історично перехідних 20—30-х та 80—90-х років ХХ століття (періодів формування і розпаду СРСР).

Предмет дослідження — типологічні особливості взаємовпливів Митця, Влади і Засобів масової інформації в авторитарних, перехідних та наближених до правових системах, трансформація і синтез найсимптоматичніших стосунків у часі і просторі, їх проекція на український суспільний ґрунт в прогностично-ретроспективному плані.

Стан дослідження проблеми. Емпіричне окреслення, соціальна фіксація стосунків Митця і Влади напевно виникли разом із номінаціями цих історичних даностей, тобто із виникненням писемності і особливої верстви (страти) людей, для яких писання стало основним родом занять. У Шумері це приблизно 3300 р. до н.е., в Єгипті — 3000 р. до н.е., у Китаї — 2000 р. до н.е.

Значимість писемності для управління (Влади) привела до зростання ролі літописців як духовної аристократії у суспільному житті.

Із цього періоду почалася (за К. Ясперсом) історія людства, його "осьовий час", який (у свою чергу) "кличе нас до безмежної комунікації"¹. Поступово ця тенденція втілювалась у конкретні технічні засоби, одним із яких стала Преса, суспільна роль якої помітно зросла у ХІХ столітті.

Утворюється *Трикутник Сили*, характер взаємодії між складовими якого — Митцем, Пресою і Владою — суттєво впливає на загальний стан суспільної Системи, визначає її зовнішню поведінку, обумовлює стан особистісно-національно, географічно детермінованих характеристик констативного та потенційного змісту її розвитку, взаємодії з іншими Системами у сферах обміну *духовними, судо політичними, комунікаційними цінностями*.

Художній аналіз стосунків Митця і Влади проводився ще самими митцями Греції (Есхіл, Софокл, Евріпід, Сократ, Арістотель, Арістофан, Лукіан) і Риму (Ціцерон, Лукрецій, Вергілій, Горацій, Овідій, Сенека), "царями поетів" у палаці Саманідів (Рудакі, Фірдоусі), Алішером Навої, Омаром Хайямом, Нізамі Гянджеві, Авіценною... Ці представники духовної Влади перед Владою політичною, як правило, на собі випробували протиріччя між ними: отруєний Сократ, убитий Ціцерон, опальний Овідій, репресовані Сенека, Лукіан, Петроній, осліплений Рудакі.

До творів, що так чи інакше ставлять проблему Митця і Влади, належать "Прикований Прометей" та "Орестея" Есхіла, "Едіп-цар" Софокла, "Троянки" Евріпіда, "Поетика" Арістотеля, "Змова Катіліни" Саллюстія, "Про природу речей" Лукреція, "Енеїда" Вергілія, "Наука кохання", "Послання з Понту" Овідія, "Листи до Луцилія" Сенеки, "Шахнаме" Фірдоусі, "Історія іранських царів" Навої.

¹ Див: Ясперс К. Смысл и назначение истории: Пер. с нем. — М.: Политиздат, 1991. — С. 49, 74—78.

Узагальнюючо-теоретичні обґрунтування субстанцій Влади, Мистецтва, Комунікації з'являються у кінці ХІХ — на початку ХХ століть. Але окремих досліджень про характер, причинність зв'язків-взаємодій між ними з проекцією на національно-державні стосунки, тенденції розвитку саме у *Трикутнику Сили (Влада — Мистець — Преса)* практично нема.

Науковій розробці глобальних проблем, пов'язаних із природою політичної Влади, Влади мистецтва та Влади інформації, присвячені праці зарубіжних дослідників: М. П. Фуко,¹ Б. Рассела,² О. Шпенглера,³ З. Фрейда,⁴ А. Тойнбі,⁵ П. Фейєрабенда,⁶ А. Грамші,⁷ Х. Ортега-і-Гассета,⁸ Т. Куна,⁹ Ж. Марітена,¹⁰ К. Ясперса,¹¹ А. Бергсона,¹² К. Поппера,¹³ Е. Фромма,¹⁴ А. Камю,¹⁵ М. Хайдеггера,¹⁶ М. Вебера,¹⁷ які, незважаючи на свої відмінності в ідеологічно-національно-світоглядному планах, глобальні проблеми співіснування культури і цивілізації на планеті Земля пропонують вирішувати *на стиках різних наук і віри*.

У цьому ряду заслуговують на увагу і більш вузько спеціалізовані досліді Г. Маркузе, Г.Ріккєрта, В.-А. Адорно, К. Моргана, С. Тулміня, Е. Еріксона, Е. Юнгера, Г. Плеснера, М. Харкхаймера, Ж.-П. Сартра, Е. Дюркгейма, К. Манхейма, М. Бланшо, К. Апеля,

- 1 Фуко М. П. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук.— М.: Прогресс, 1977.— 488 с.
- 2 Рассел Б. Человеческое познание, его сфера и границы.— М.: Изд.иностр.лит., 1957.— 555 с.
- 3 Шпенглер О. Пессимизм ли это? — М.: Изд. А. Г. Миронова, 1922.
- 4 Фрейд З. Лекции по психоанализу.— М.: Наука, 1989.— 455 с.
- 5 Тойнби А. Постижение истории.— М.: Прогресс, 1991.— 730 с.
- 6 Фейєрабенд П. Избранные труды по методологии науки.— М., 1986.
- 7 Грамши А. Формирование человека.— М.: Педагогика, 1983.— 224 с.
- 8 Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс // Вопросы философии.— 1989.— № 3-4.— С. 119-154; 114-154.
- 9 Кун Т. С. Структура научных революций.— М.: Прогресс, 1977.— 300 с.
- 10 Маритен Ж. Краткий очерк о существовании и существующем // Проблемы человека в западной философии.— М., 1988.
- 11 Ясперс К. Истоки истории и ее цель.— Вып. 1, 2.— М.: ИНИОН, 1991.
- 12 Бергсон А. Смех.— М.: Искусство, 1992.— 127 с.
- 13 Поппер К. Логика и рост научного знания.— М.: Прогресс, 1983. - 605 с.
- 14 Фромм Э. Иметь или быть.— М.: Прогресс, 1990.— 330 с.
- 15 Камю А. Бунтующий человек.— М.: Поли.издат, 1990.— 414 с.
- 16 Хайдеггер М. Разговор на проселочной дороге.— М.: Высш. шк., 1991.—190 с.
- 17 Вебер М. Социальные причины падения античной культуры //История хозяйства.— Пг., Наука и школа, 1929.

М. Шелера, С. Кольриджа, Р. Барта, Б. Скіннера, Д. Бонхюффера. Бібліографію та окремі положення їх праць подасмо у тексті нашого дослідження та у "Списку літератури".

Праці радянських учених, представників різних національностей імперії СРСР, звичайно більш ідеологічно заангажовані, концептуально замкнуті на офіційних догматах. Тим самим вони набирають якості не стільки методологічного джерела, скільки об'єкта нашого дослідження. Разом з тим у спадщині колишніх радянських шкіл (особливо у період 1986—1990 рр.) можна виділити частину, яка базується на методах і фактах універсального, позаідеологічного знання і, отже, заслуговує уваги при створенні новітніх феноменологій Комунікації, Влади і Творчості. Зокрема, важливі закономірності існування, а іноді взаємоіснування, цих суспільних чинників розглянуті у монографіях А. Баркашова¹, В. Ентина², В. Здоровега³, Н. Кейзерова⁴, Д. Максимова⁵, Т. Міннібаєва⁶, А. Москаленка⁷, С. Николишина⁸, М. Скуленка⁹, В. Шкляра¹⁰.

Їх наукові розробки корисні ще з тих міркувань, що розглядають питання, проблеми "слова і діла" в основному на місцевому матеріалі, із врахуванням геополітичних та геокультурних орієнтирів, особливостей України та її найближчих сусідів по колишньому Союзу. Це робить їх джерельно-методологічною, теоретич-

1 Баркашов А. М. Теория разделения властей: становление, развитие, применение.— Томск: Изд.-во Том. ун-та, 1988.— 100 с.

2 Энтин В. Л. Средства массовой информации в политической системе современного капитализма.— М.: Наука, 1988.— 189 с.

3 Здоровега В. И. Пошуки істини, утвердження переконань.— Львів: Вища школа, 1975.— 175 с.; Здоровега В. И. Слово тоже есть дело.— М.: Мысль, 1979.— 173 с.

4 Кейзеров Н. М. Власть и авторитет.— М.: Юрид. лит., 1973.— 264 с.

5 Максимов Д. Е. О спиралеобразных формах развития литературы.— М., 1976.— 338 с.

6 Миннибаева Т. Х. Преобразующая журналистика: Пресса как субъект политического творчества.— Казань: Изд.-во Казан. ун-та, 1990.— 132 с.

7 Москаленко А. З. Журналистика в умовах гласності / [А. З. Москаленко, В. А. Качкан, І. Г. Майденко та ін.]— К.: Либідь, 1991.— 192 с.; Москаленко А. З. Реабілітація слова.— К.: Рад. письменник, 1989.— 100 с.; Москаленко А. З. Печать в системе научного управления обществом.— К.: Вища школа, 1985.— 144 с.

8 Николишин С. Культурна політика більшовиків і український культурний процес.— Б. М.: На чужині, 1947.— 119 с.

9 Скуленко М. И. История политической пропаганды.— Киев: Либідь, 1990.— 164 с.

10 Шкляр В. И. Поэт и газета: Советская стихотворная публицистика: специфика, жанры, мастерство.— Киев: Вища школа, 1985.— 180 с.; Чічановський А. А., Шкляр В. І. Світ інформації, особистість, суспільство, держава.— К.-М., 1995.— 52 с.

ною базою в тих ділянках дослідження, де загальносвітові нюанси розвитку Систем об'єктивно потрібно розглядати через специфічно локальні, характерні для того чи іншого виду суспільних утворень і характеру комунікативних, мистецьких та владних зв'язків у них.

Історичне, "альтернативне" значення на противагу колишньому "основоположному" мають у сьогодинньому плуралістично-ідеологічному та полікультурному контексті програми із питань Преси, Влади і Мистецтва, авторами яких є теоретики соціалізму: "Партійна організація і партійна література" В. Леніна, "Література та естетика" Г. Плеханова, "Анти-Дюрінг" Ф. Енгельса, "Естетичне відношення мистецтва до дійсності" М. Чернишевського, багато статей К. Маркса.

Протилежні за висновками щодо аспектів національно-державницьких, але паралельні у питаннях тактично-організаційних наукові перспективи деяких українських теоретиків із питань Влади — С. Петлюри, Д. Донцова, В. Липинського, з якими, у свою чергу, політично контрастують праці М. Грушевського, В. Винниченка, І. Огієнка, С. Єфремова, Є. Маланюка, Ю. Липи. Окремою групою виділяються науково-публіцистичні дослідження М. Драгоманова та І. Франка, пізніших українських дисидентів-шістдесятників, емігрантів "зовнішніх" та "внутрішніх" — М. Жулинського, Є. Сверстюка, Б. Гаврилишина, І. Дзюби, статті Ліни Костенко, Василя Стуса, пов'язані з проблемами стосунків Митця і Влади, які здійснюються через посередництво Засобів масової інформації (надалі писатимемо — ЗМІ).

Комунікаційним аспектам Трикутника Сили у переломний історичний період присвячені праці В. Здоровеги, В. Качкана, В. Лизанчука, А. Москаленка, Б. Потятиника, В. Шкляра.

Незважаючи на значну кількість наукової літератури, пов'язаної з проблемами Влади, Мистецтва та ЗМІ, ретроспективно-прогностичний аналіз цих Системних інститутів у них, як правило, не сукупний, занадто загально-глобальний або вузькоконкретний, екстраполяційний: розглядаються двоєдині пари — "Влада — ЗМІ", "Мистецтво — ЗМІ" або кожен із суб'єктів (Влада, ЗМІ, Мистецтво) — окремо. Тема триєдиності стосунків Митця, Влади і ЗМІ (у нашому випадку — Преси) залишається відкритою як на рівні збору фактичного матеріалу, інформації, так і на рівні створення узагальнюючих моделей.

Мета і завдання дослідження. Виходячи з визначених вище актуальних проблем, пов'язаних із темою "Митець,

Влада і Преса”, ставимо перед собою мету: опираючись на досвід зарубіжних та вітчизняних дослідників, розширити операційно-термінологічну базу наукового гуманітарного напрямку, а також:

— визначити особливості *типологічних* стосунків Митця, Влади і Преси в *авторитарних, перехідних та правових Системах*;

— розглянути інституційні та особистісні аспекти мотивів перехідності станів Митця: “miteць для мистецтва” — “miteць-політик” — “політик-miteць” — політик;

— дати свою інтерпретацію форм Влади, місця у ній духовних, політичних, економічних та інформаційних інститутів, Церкви, Митця, їх взаємозалежності;

— визначити загальнолюдські та національні детермінанти функціонування Митця, Преси і Влади у відкритій та закритій Системах;

— на основі аналізу стану Систем “наближених до ідеальних” та ретроспективного огляду демократичних Систем минулого запропонувати методи встановлення діагнозу ознак суспільної деформації та способи збереження рівноваги у комунікативних Системах майбутнього.

Теоретично-методологічною основою дослідження є діалектичні принципи зіставлення різних уявлень, понять, їх порівняння, розчленування, дефініції, взаємозв'язку загального, одиничного і специфічного; поєднання конститутивних та регулятивних методів пізнання, врахування співвідношення між формою і змістом, “початком і кінцем”. При цьому ми враховуємо і процеси диференціації наукових знань, і розробку таких методів і засобів, які можуть забезпечити ефективну взаємодію і синтез методів різних наук — філософії, теорії та історії літератури психології, соціології, політології.

Наукова новизна дисертації визначається характером постановки проблеми-теми: історико-типологічний аналіз стосунків Митця, Влади, Преси, де суб'єктна триєдність “Miteць—Влада—Преса” розглядається вперше. На основі аналізу українських та російських періодичних видань кінця 80-х — початку 90-х рр. ХХ століття та волинських часописів 20—30 рр. цього ж століття досліджено стосунки із Владою і Пресою 120 українських, 162 російських та 53 зарубіжних Митців (частково список прізвищ і бібліографія матеріалів — у тексті роботи та “Списку літератури”).

Новизна дисертації конкретизована через ряд положень і висновків, які виносяться на захист:

— типологія стосунків Митця, Влади і Преси складається на основі розрізнення, з одного боку, форм політичного устрою і форм правління, а з іншого боку — психосоціонічних різновидів мистецької поведінки;

— парадигма циклічно-вітального розвитку цивілізації, модель Колеса Історії (запропоновано дисертантом), уточнена принципом унікальності національних долей, — основні історіософські координати, в яких досліджується духовна репрезентованість етносів творчими особистостями та зв'язок факторів духовних із матеріально-цивілізаційними;

— методологія ідеологічної симптоматичності літературних постатей дозволяє узагальнювати основні закономірності громадянських, приватних, естетичних реакцій Митця на владно-силовий тиск політичних сфер;

— різниця між прагматично-охоронницькими інтересами старих форм влади та гуманістично-новаторськими рівнями і тенденціями духовного життя — найбільш зримий вияв порушень рівноваги Системи, чий перехід до неконфліктного стану вимагає утвердження нової функціональності усіх складників та інституцій *Квадрата Влади*;

— ситуація протистояння Влади, Суспільства і Творчої особистості є пробним каменем людської сутності *Митця* та духовної вартості його творчості; епохальна, а значить, творча, історична особистість Ісуса Христа розкривається у конфліктах із сучасними йому політичною та церковною Владями;

— дослідження стосунків Митця і Влади у відображенні Преси на основі системного підходу з урахуванням взаємодії духовних, економічних та інформаційних факторів дозволяє зробити висновок, що у найближчому майбутньому стосунки *Митця, Влади і Преси*, як в Україні, так і в цілому світі, набувають характеру тенденцій до рівноваги, втрата якої може бути пов'язана із соціально-політичними чи природними катаклізмами як зовнішнього (загальнолюдського), так і внутрішнього (творчо-особистісного) планів.

Теоретичне і практичне значення дисертації. Результати дослідження можна використовувати як теоретично-практичну основу для вивчення проблем взаємодії літератури, політики та ЗМІ у навчальних закладах, розширення розділів історіософських, літературознавчих, політологічних наукових

візій, пов'язаних із психологією творчості, конкретної діяльності державних та громадських організацій, справи попередження репресій, свавілля, пропаганди насильства, війни і т.п. у майбутньому.

А якщо говорити про рекомендаційне значення студій на тему "Мистецтво — Влада" для одного із об'єктів дослідження — Влади, то воно полягає у нагадуванні про методи, якими не треба "підтримувати" Мистецтво і ЗМІ, "впливати" на них, у захисті їх найбільшого права — Свободи.

Апробація дослідження. Проміжні висновки та теоретичні виклади дисертаційного дослідження неодноразово обговорювались в науково-дослідному центрі періодики НАН України при ЛНБ ім. В. Стефаника, на кафедрах української преси Львівського держуніверситету ім. І. Франка та Інституту журналістики Київського держуніверситету ім. Т. Шевченка. Принципові положення цієї роботи були фрагментарно чи повністю висвітлені у 6 наукових і 7 науково-публіцистичних статтях з мистецько-духовної проблематики, підготовлених і надрукованих протягом 1992—1996 рр., та обговорені у 5 виступах на всеукраїнських та міжнародних конференціях з питань історії та сучасності української преси, формування української еліти, організованих Державним університетом "Львівська Політехніка" та науково-дослідним центром періодики НАН України, де автор працює на посаді молодшого наукового співробітника, бере участь у створенні словників "Українська журналістика в іменах", "Хрестоматії української преси".

Художньо-практичне апробування здійснене у виступах на творчих зустрічах, зборах Спілки письменників України, через публікацію та постановку на сцені власних художніх творів, пов'язаних із проблемами відносин мистецьких, політичних та комунікативних інститутів.

Дисертаційна робота обговорена і рекомендована до захисту кафедрою української преси Львівського держуніверситету ім. І. Франка.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів та списку використаної літератури.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У Вступі обґрунтовано актуальність теми, проаналізовано ступінь її розробки, вказано на концептуальні особливості роботи, сформульовано об'єкт і предмет дослідження, визначено мету і завдання, охарактеризовано джерела та розкрито наукова новизна дисертації. Особливу увагу приділено з'ясуванню ступеня розробленості проблеми, зроблено необхідні уточнення щодо термінологічної бази, методологічної основи дослідження, його науково-практичного значення та попередньої апробації.

У першому розділі — “Типологія стосунків митця і влади через посередництво преси в авторитарній політичній системі” — дисертант розглядає проблему за функціональною моделлю, змістовою матрицею: *підтримка-нейтральність-конфлікт-еміграція*, де субстанціональною точкою відліку є Митець як фігура функціонально первинніша. Всезагальний духовно-ідеологічний контроль авторитарної Системи під загрозою знищення змушує Митця свідомо чи підсвідомо вибирати один із типів можливої поведінки. При чому межі вибору тим контрастніші, чим значніший художній таланти Митця (неможливість бути поза контролем Влади). Розглядається проблема у двох основних аспектах: стан-шлях передбачає взаємоперехідність позицій Митця і Влади, стан-статичний (Митець послідовний у виборі своєї позиції). Стан-шлях при цьому двоваріантний у свою чергу: зміна позицій Митця із внутрішніх мотивів, зміна позицій Митця, зумовлена зовнішніми чинниками (нестабільністю форм Влади і т. п.).

Зокрема, у першому параграфі “Митець як апологет політичного режиму” за численними публікаціями Преси, бібліографія яких у зносках, досліджено найперший, мінусовий щодо шкали конфліктності, тип поведінки, який означений чотирима основними Симптомами: *Симптом Вергілія* (І. Гьоте, В. Сосюра, Максим Горький, О. Твардовський, В. Шукшин, Р. Гамзатов, С. Маршак, В. Биков, О. Корнійчук, М. Рильський) — співпраця із Владою без видимих зовнішніх проявів-результатів конфлікту; *Симптом Сенеки* (М. Хвильовий, О. Фадєєв, С. Єсенін, М. Цветаєва) — співпраця із Владою, яка призводить до самогубства Митця, зовнішні мотиви конфлікту не розглаголюються Владою; *Симптом Рудакі* (Григорій Косинка, Дмитро Фальківський, Олекса Влизько, Кость Буревій, Микола Зеров, Олекса Слісаренко, Василь Гренджа-Донський, Гео Шкурупій, Валер'ян Підмогильний, Лесь

Курбас, Іван Падалка) — Влада за сфабрикованими даними страчує Митця, який підтримує чи підтримував її; *Симптом Тичини* (Б. Пастернак, Остап Вишня) — Влада, з якою співпрацює Митець, деформує його творчість.

При всіх Симптомах існують особистісні аспекти стосунків Митця і Влади, внутрішні конвенції їх співпраці, в основі яких завжди — *конфлікт*, як ознака порушеної рівноваги Системи, небезпечні для неї як сили, що швидко доводять її до крайньої точки деформації — повного розпаду.

Стосунки Митця і Влади частково детерміновані жанрово-видовими особливостями мистецтва, як і характерами авторитарних політичних режимів різних часів і просторів.

Основні ж закономірності цих стосунків — стабільні: зовнішня підтримка Митцем авторитарної Влади таїть у собі всі ознаки конфліктності — взаємно прогресуючу деформацію.

Стосунки Митця із Церквою, яка переймає функції Влади, розвиваються за аналогічними законами.

Системи порушеної рівноваги прагнуть до розпаду, щоби потім прийти до *динамічної рівноваги*.

У другому параграфі — “Нейтральність митця стосовно влади” — автор намагається довести, що *критерієм приходу Системи до динамічної рівноваги є розмежована функціональність її інститутів, які співіснують взаємодоповнюючись, взаємоконтролюючись*. В авторитарній Системі *перехрещена функціональність*: політична Влада прагне виконувати функції Влади духовної, економічної, строго контролюючи Інформацію. Така Влада виступає антиподом-посередником у стосунках суспільних інститутів між собою. Кожен при цьому має свого конкретного репрезентанта (особистісний аспект).

Такі стосунки теоретично передбачають заангажування одного з найбільших складників Системи — народ, який у залежності від історичної ситуації може бути реальним чи потенційним учасником гри Системної еліти, як різними може бути і характер кожного, окремо взятого, представника самої еліти, сила його впливу на розвиток своєї нації, інших націй, людства загалом.

У нормальній Системі Митцю для того, щоби бути Митцем, достатньо детермінуватися мистецько-загальнолюдськими якостями. Його політична нейтральність забезпечується де-факто. Винятки: Митець стає політиком за правом природного, внутрішнього вибору. Недеформована Система виключає функціонування

митців-політиків і політиків-митців як правові, суспільні категорії.

В імперсько-тоталітарній Системі нейтральність Митця щодо Влади призводить до конфлікту, вирішення якого може бути активним (*Симптом Ісуса Христа* — як історичної особи) і пасивним (*Симптом Григорія Сковороди*).

Запропонований розгляд стосунків Ісуса Христа із сучасною йому політичною Владою показує: *від релігії — через політику — до літератури — такий шлях конструктивних, “осьових” (Ясперс) духовних вартостей людства.*

Симптом Христа, який виник у “непресовому” суспільстві, трансформується під Владою інформації. Він, як і вся духовна культура, здійснює еволюцію: *масове — елітне — масове*: від “археології знання” — через “генеалогію влади” — до аналізу людини “бажаючої” (Фуко).

Отож, умова соціально недеформованої Системи — розмежована, “сродна” (за Сковородою) функціональність.

Детермінантою стосунків Митця і Влади у випадку нейтральності (зі сторони Митця) є конфлікт.

Третій параграф — “Конфлікт Митця із владою та еміграція як спосіб виходу Митця за межі системи” — об’єднує дві форми, варіанти зовнішніх проявів поведінки суб’єкта нашого дослідження — власне *конфлікт та еміграцію*.

Розглядаючи конфлікт як явище, що потенційно передбачає вихід сторін за межі словесної полеміки, констатуємо, що в авторитарній Системі “ідеї стають матеріальною силою”, що і призводить саму Систему до *активної деформації*.

Митці типу Шевченка (*Симптом Шевченка*) — каталізатори розпаду авторитарних Систем — репрезентують всі форми Влади “безвладної” (підімперської) нації перед Владою нації-імперіала, перед людством. Франко — приклад особи-Системи, що “тримає” у динамічній рівновазі кілька інститутів-Влад: Митця, політичну Владу (“створення радикальної партії було давньою мрією І. Франка”), Пресу (редактор багатьох видань).

Преса авторитарної Системи може “маніпулювати громадською думкою — дуже легко” (Стус Василь).

Вихід же за свої межі (еміграцію) деформована Система дозволяє не всім Митцям-конфліктерам, тут відіграє роль національний аспект (Стус Василь). Система прагне до абсолютної контрольованості інформації.

Влада, як баланс дійсного і сподіваного в ідеальній, теоретичній Системі, в авторитарній стає багажем, додатком, який насильно тримає інші форми буття у сфері свого впливу.

Соціологічний редукаціонізм у цьому випадку ще більший нон-сенс. Добровільне повернення із еміграції у деформовану Систему (*Симптом Цвєтаєвої*), як правило, призводить до фізичного знищення Митця (самогубства, розстрілу і т.п.).

В іншому випадку вихід за межі деформованої Системи — один із способів вирішення зовнішнього конфлікту “мирним шляхом”: добровільна еміграція (внутрішня ініціативність), примусова еміграція (зовнішня ініціативність).

Хоча в авторитарній Системі добровільна еміграція — поняття відносне. Залишати Систему на якийсь час мають право лише офіційні Митці — як нагорода за службу Владі, особливе довір'я Влади до Митця. Еміграція ж (ізоляція) як альтернатива розстрілу, інших видів фізичного знищення “неугодних” Митців лише примусова. Ініціатором же може бути як Влада, так і Митець.

Причини і характер конфлікту — як передумова еміграції — з будь-яким змістом мають політичний контекст у деформованій Системі.

Характерний приклад — вигнання Овідія, що стало *симптоматичним*.

Із меншою чи більшою подібністю людсько-творчих доль до *Симптому Овідія* можуть бути віднесені наступні Митці: Олександр Галич, Юрій Кублановський, Марина Розанова, Зінаїда Шаховська, Олександр Зинов'єв, Олександр Геніс, Микита Струве, Едуард Лимонов, Віктор Некрасов.

В авторитарних Системах еміграція Митця примусова, вона у будь-якому випадку має політичний контекст (висилають за аполітичність — Й. Бродський). Митці підімперських націй знаходяться у нерівних умовах із Митцями нації-імперіала: вони ізолюються від Системи у Системі або знищуються фізично. *Еміграція — привілейований спосіб вирішення конфлікту зі сторони Влади.*

На перших стадіях розпаду авторитарних Систем починається імміграція Митців, поведінка яких, детермінована іншими суспільно-політичними інститутами, розвивається за іншими законами, не завжди піддається прогнозуванню і логіці діалектики.

Інститути Влади на ранніх стадіях розпаду Системи виразно діляться на “консервативні” і “авангардистські”, що репрезенту-

ють собою крайні точки біфуркації, які природно прагнуть до середини — *динамічної рівноваги*.

У другому розділі “*Нестабільна система, її інформаційне обслуговування та естетично-політична позиція Митця*” вказано на специфіку взаємодії Мистецтва, Політики, Преси та їх репрезентантів у 20—30-х та 80—90-х роках ХХ століття, трансформацію цих стосунків у художні твори, що є доповнюючим, окремим нюансом дисертації загалом. Особлива увага звертається на історичний аспект проблеми: місцева, волинська Преса 20—30-х років ХХ століття та “біографи етносів” (Митці).

Про це, зокрема, йде мова у першому параграфі: “Митець для мистецтва” — політик: *перехідність станів і моральний вибір у відображенні преси*”, де виділено *Симптом Маланюка*, до якого пропонується віднести Спиридона Черкасенка, Олександра Олесья, які добровільно емігрували у перехідні 20—30-ті роки.

Митці цього типу продовжували творити мистецтво в ізоляції, будучи, як правило, забороненими на батьківщині. Із початком розпаду авторитарної Системи їх спадщина посідає належне місце у світовій та національній культурі. Численні публікації у Пресі 80—90-х років цьому підтвердження.

Окрему групу становлять Митці, які під час перехідних періодів історії вступали у практичну боротьбу із тими чи іншими войовничо політичними силами як солдати: *Симптом Чумака*, до якого можуть бути віднесені О. Теліга та О. Ольжич.

Політичний аспект стосунків біографів етносів та регіональної Преси залежить від характеру *Трикутника Сили*, який, у свою чергу, визначає тип стосунків Системи з іншими Системами.

Лише у Системах динамічної рівноваги деформацію літописання своїми і чужими Митцями можна звести до мінімуму. Залежність від політичної Влади згубна для Інформації, де об'єктивна подача факту важливіша за його суб'єктивне коментування.

Системи “рівновага-деформація” тотожні у багатьох соціально-мистецько-політичних аспектах Системам “деформація-рівновага”.

Полемічність — характерна ознака друкованих видань нестабільних періодів. До полеміки залучаються як твори Митців-сучасників, так і духовна спадщина Митців, напрями політичної діяльності яких часто неадекватні напрямкам їх духовного поступу (загальнолюдське — над політичним).

Якщо Митець заангажований Пресою (його художні твори чи публіцистика) — він уже не “митець для мистецтва” (як абсолютна категорія).

У перехідній, як і в деформованій Системі, офіційні Митці можуть виступати знаряддям знищення Митців-конфліктерів, які не емігрували у перехідний період, бо виступили проти наступаючої Системи “зі зброєю в руках”.

Розрізняємо ще самостійні і поневолені Системи (Україна — до 1654 р., 1917—1920 рр. — і після). У поневолених Системах — деформація біо- та бібліографії етносу — прискорено подвійна. Інакшого змісту набуває Симптом підтримки Митцем національних політичних режимів.

На перших етапах перехідного періоду керуючою Владою Системи стає Влада політична (боротьба партійних сил), на другому етапі: керуюча — Влада економічна (що є ознакою початку урівноваження Системи — якщо не буде негативних зовнішніх впливів).

Митців-політиків перехідного періоду можна означити п'ятьма, на наш погляд, основними Симптомами:

— *Симптом Олійника* (послідовні прихильники оновленої старої Влади);

— *Симптом Сверстюка* (послідовні опозиціонери);

— *Симптом Павличка* (інші);

— *Симптом Винниченка* (емігранти);

— *Симптом Костенко* (професіонали);

Преса перехідного періоду активно висвітлює погляди усіх суспільно-політичних сил, інститутів. Вона стає “четвертою владою”. Мистецтво залежить від економічної Влади.

Зовнішня нейтральність Митців-професіоналів стосовно політичної Влади не виключає внутрішнього конфлікту на високодуховних реєстрах, який трансформується у художні твори (найчастіше драматичні), публічність яких (крім сцени) забезпечує критика та реклама у ЗМІ. Головні герої цих творів — Митці і представники політичної Влади.

Драматичні тексти таких відомих Митців перехідних періодів ХХ століття, як іспанець Федеріко Гарсія Лорка (народний романс у трьох естампах “Маріана Пінєда”), росіянин Олександр Блок (поетична драма “Троянда і Хрест”), Леся Українка (драматична поема “Оргія”), Ліна Костенко (драматична поема “Сніг у Флоренції”) — характерний приклад того, як відбувається “Трансформація теми стосунків Митця і Влади у мистецькі твори” (назва другого параграфу).

Дослідження вимагає такого ж комплексного, універсального підходу, як комплексними за своєю суттю є основні групи факторів, тенденцій поетичної драми, особливості яких розглядає критика у ЗМІ: характер конфлікту, мовні засоби, сценічне втілення, архітектоніка тексту.

Це ще раз підтверджує відносну схематичність виділених нами Симптомів: *Симптом Хілона у Лесі Українки*, *Симптом Гаєтана у Блока*, *Симптом Маріани Пінеди у Лорки*, *Симптом Рустичі у Костенко*. Адже *Симптому Антея у Лесі Українки*, наприклад, притаманні риси і *Симптому Шевченка*, і *Симптому Сковороди*, *Симптому Вергілія*, врешті... Конфлікт завжди полісимптоматичний внутрішньо, хоча зовнішньо може бути моносимптоматичним.

Особистісні стосунки Лесі Українки, Ліни Костенко, Федеріко Гарсія Лорки та О. Блока із політичними Системами — відомі. Вони теж симптоматичні. У ЗМІ відмічається несценічність їх лірично-драматичних текстів, що пов'язане, на думку дисертанта, перш за все, з главенством політичної сфери життя у переломні історичні періоди над духовною, публіцистики — над драматургією. Вищеназвані Митці поряд із темою "особистість і тиран", "Митець і Влада" розвивають невіддільну від неї — "Митець і Народ", внутрішні парадигми якої природно передбачають задіявання комунікаційної сфери.

У третьому розділі роботи — "Митець, правляча група і "четверта влада" у системах, наближених до правових" — з'ясовано специфіку відносин Митця і Влади англійської парламентарної монархії та в сучасній європейсько-американській традиції. Проведені історично-типологічні, прогностичні паралелі на основі побудови схематичного *Колеса Історії*, вісь якого (за Ясперсом) і становлять видатні Митці, які, маючи значні аудиторії (завдяки ЗМІ), можуть сприяти у створенні Системи динамічної рівноваги у співдії із професійними політиками, представниками інших форм Влади.

У першому параграфі "Ознаки деформацій у стосунках влад парламентарної монархії" дисертантом показано, що Преса парламентарної монархії як Система, наближеної до правової, виразно ділиться на офіційну та незалежну ("четверту владу"). *Симптоми Байрона і Шеллі* — характерні приклади стосунків Митця і Влади у таких (біфуркаційних) Системах. Номінація цих стосунків — суспільно-політичний конфлікт, що трансформується у

загальносвітовий літературно-мистецький напрямок (романтизм).

У параграфі другому з'ясовано "Умови збереження рівноваги мистецьких, політичних та інформаційних інститутів у європейсько-американській традиції".

Ідеально врівноважені Системи — соціальні утопії. Але існують суспільства природної функціональності, порушення рівноваги в яких може бути пов'язане лише із виходом за "межі свободи" Влади економічної, що, звичайно, детермінує поведінку інших форм Влади відносно неї та одна одною. Однак деформація у цьому випадку має дещо інший вигляд. Важливо зберігати рівновагу за допомогою Закону. Розгляд цей корисний з тих міркувань, що наша Система не має досвіду існування у формі, наближеній до правової, повинна шукати свій шлях до цього стану разом із соціальними інститутами, серед яких Митець, ЗМІ, Влада, створювати власний інформаційний простір.

У Системах, наближених до правових, Митців можна поділити за певним принципом, як і в Системах авторитарних та перешкоджених: "деформація-рівновага", або "рівновага-деформація":

1. Митці — *проти політики* (Володимир Волков: "ніколи в житті не голосував", Хорхе Семпрон: "інтелігенти завжди грішили тим, що створювали уможлядні схеми і прагнули підігнати під них життя").

2. Митці — *за політику* (Октавіо Пас: "не можу зрозуміти, як можна залишатися зовсім осторонь від політики").

3. Митці — *нейтральні* (пасивні) стосовно політики (Умберто Еко: "забавлятися у літературі", "радість тексту").

4. Митці — *емігранти* (внутрішні) (Жорж Сіменон: "моє життєве кредо — осуд різного насильства людини над людиною"; Жак Ріго: "нам зостається лише переконатися, що духовні джерела також можуть позбутися того, що до сих пір дозволяло їм оновлюватись. Республіка не потребує вчених і поетів...").

Проте ці групи не варто ідентифікувати із *Симптомами*, запропонованими нами у першому розділі, адже, наприклад, внутрішня еміграція Митця у правовій Системі може бути лише різновидом-темою його творчості (глобальні проблеми людства і т. п.), опозиція до Преси не значить — автоматична опозиція до політичної Влади-Закону (стосунки Франсуази Саган із Міттераном, судом і газетою "Мінют").

Церква у відносно врівноваженій Системі теж може іноді проявляти деформовані (інквізиційно-консервативні) реакції щодо

Митців (вірші Салмана Рушді), але ситуація, як правило, врівноважується швидше, ніж набуде незворотності процесів.

Характерною ознакою творчості Митців Систем, наближених до правових, є пророкування кінця культури і цивілізації (Альфред Кейзін: “література вже не володіє людьми”, Френсіс Фукуяма: “західна ліберальна демократія затверджує себе скрізь як кінцева форма суспільного розвитку”).

Якщо Україна до 2000 року стане у соціально-політичному (правовому) відношенні Системою *динамічної рівноваги* (зі своїми національними особливостями), розподіл сил Митець — Влада — Преса може бути подібним до аналізованих нами в останньому параграфі дослідження.

У В и с н о в к а х узагальнено і сконцентровано результати дослідження, отримані в кожному параграфі, вказано на їх практичне значення.

К л ю ч о в і с л о в а : Митець, Влада, Симптом, суспільна Система, трансформація, Преса, динамічна рівновага, політичний аспект стосунків, інформація, силове поле, комунікація.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНО У ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

1. Особливості полеміки на сторінках волинського часопису "Дзвін" (1923—1928 рр.) // Українська періодика: Історія і сучасність: Тези доп. і повід. Всеукр. наук.-теор. конф. (9—10 грудня 1993 р.).— Львів, 1993.— С. 174—176.

2. Володимир Оскілко у полемічному висвітленні преси (1926 р.) // Українська періодика: Історія і сучасність: Тези доп. і повід. Всеукр. наук.-теор. конф. (21—22 грудня 1994 р.).— Львів; Житомир, 1994.— С. 185—189.

3. "Послання до євангеліста Д. Бедного от Єсеніна": шлях крізь роки з поправкою на ідеологію // Березиль.— 1994.— № 7.— С. 173—175.

4. Митці на сторінках західноволинських періодичних видань: політичний аспект при виборі імен (1921—1939 рр.) // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики.— Вип. I.— Львів, 1994.— С. 58—68.

5. Українська журналістика в іменах.— Вип. I.— Львів, 1994.— С. 125—126; 142—143; 165—167 (словникові статті).

6. "Театр у ролі парламенту" і — навпаки (стосунки Митця і Влади у стабільних і перехідних системах) // Збірник праць кафедри української преси.— Вип. I.— Львів, 1995.— С. 41—50.

7. Митець для мистецтва: перехідність станів і моральний вибір (за матеріалами преси 20-х — кінця 80-х рр. ХХст.) // Українська періодика: Історія і сучасність: Доп. та повід. третьої Всеукр. наук.-теор. конф. (22—23 грудня 1995 р.).— Львів, 1995.— С. 197—200.

8. Українська журналістика в іменах.— Вип. II.— Львів, 1995.— С. 177—178; 182—184; 187—188; 190—191; 208—209; 266; 278—280; 281—282; 282—284 (словникові статті).

9. Тарас Шевченко, преса і влада // Дзвін.— 1996.— № 3.— С. 155—160.

10. "Вісь історії" в історії: Ісус Христос як перехрестя колізій між елітами і народом // Національна еліта та інтелектуальний потенціал України: Матеріали міжнародної наукової конференції 18—20 квітня 1996 р.— Львів, 1996.— С. 234—235.

АННОТАЦИЯ

Павлюк И. З. Художник—Власть—Пресса: историко-типологический анализ. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.08.

Институт журналистики Киевского государственного университета, Киев, 1996.

Диссертация посвящена проблемам и симптомам взаимозависимости исторических и цивилизационных социальных институтов: искусства, средств массовой информации и политической власти в авторитарной, переходной и приближенной к правовой (европейско-американская традиция) системах. При этом исследовательская проблема рассматривается в контексте как мировой, так и украинской культуры на материале украинской и русской прессы переходных исторических периодов — 20—30-х и 80—90-х годов XX века. Обстоятельно изучен вопрос трансформации отношений искусства и власти в художественные произведения. Особый акцент сделан на системно-прогностическом и сравнительном анализе мирового и украинского опыта отношений художника и власти сквозь призму прессы.

SUMMARY

Pavlyuk I.Z. Writer—Power—Press: historical-typological analysis. Dissertation for the Candidate of Science degree in Philological Science, specialty 10.01.08.—Journalism. Kyiv State University, 1996.

Dissertation is devoted to problems and symptoms of historical and civilizational institutes interdependencies: the Art, the Mass Media and the Political Power mutual ties in autocratic, transformational and legitimate democratic (European-American tradition) systems. The main research problems are analysed in the context of the world as well as the Ukrainian culture on the material of Ukrainian and Russian press of transferring 1920—1930 and 1980—1990 years. The forms of reflections of art-power relations in fiction and poetry is thoroughly examined. Special emphasis is given on systematical prognosis and comparative analysis of the Writer and the Power mutual relations through the prism of the press, including world and Ukrainian experience.

Зам. № 57. Підписано до друку: 2.04.96.
Формат 60x84 1/16. Ум. друк. арк. 1,0. Тираж 100 пр.
Ротапринт Львівської наукової бібліотеки
ім. В. Стефаника НАН України.
Львів, вул. Лермонтова, 15.

325601

AB 34.548

AB 34.548